

SEGREGACIJA ROMA U ČEŠKOJ I SLOVAČKOJ

STRUČNI ČLANAK

MARKO FABER

Segregacija romskog stanovništva kroničan je problem društvenog i prostornog razvoja Češke i Slovačke. Većina čeških i slovačkih Roma danas živi u prostorno segregiranim naseljima, na rubovima glavnih socioekonomskih tokova. Situacija se pogoršala s početkom ekonomske tranzicije ranih 1990-ih godina, no njeni su korijeni puno dublji i sežu u period socijalističke Čehoslovačke. Poslijeratne migracije, industrijalizacija, dramatična promjena etničke strukture Čehoslovačke te stalni sukobi državnih i lokalnih vlasti po pitanju asimilacije i segregacije igrali su ulogu u formiranju jezgara budućih romskih geta u današnjoj Češkoj i Slovačkoj.

Ključne riječi: Romi, Češka, Slovačka, segregacija

Uvod

Prostorna i socijalna segregacija Roma predstavlja jednu od neuralgičnih točaka suvremenog europskog društva i problem s kojim se to društvo i dan-danas ne uspijeva suočiti. Pitanje integracije romskog stanovništva često se povlači ne samo u akademskim (prostorno-planerskim, demografskim, itd.) krugovima, nego i u javnom i političkom diskursu, pri čemu često prelazi u otvoreno diskriminatornu i rasističku retoriku. Segregacija Roma ima dugu i kompliciranu povijest, koja se razlikovala od države do države. Usprkos tim razlikama, proučavanje korijena

segregacije u drugim europskim državama može pomoći i hrvatskim geografima u boljem razumijevanju općih trendova koji su se odrazili i na našu zemlju.

U tom je pogledu Hrvatskoj (odnosno bivšoj Jugoslaviji) možda najbližiji primjer Češke i Slovačke, tj. nekadašnje Čehoslovačke. Iskustvo Drugoga svjetskog rata i genocida nad češkim Romima bilo je vrlo slično istovjetnom genocidu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a poslijeratna imigracija slovačkih Roma u Češku može se usporediti sa (slabo istraženim) doseljavanjem srbijanskih, ko-

sovskih i makedonskih Roma u Hrvatsku nakon 1945. godine. Zbog svega toga je između razvoja romskih zajednica u poslijeratnoj Čehoslovačkoj i Jugoslaviji moguće postaviti značajne paralele.

Razvoj romske zajednice u Češkoj i Slovačkoj

Povijest Roma u Češkoj i Slovačkoj seže u rano 15. stoljeće, kada se romski nomadi po prvi puta spominju u zapisima čeških gradova (Guy, 1998). Povijesni se razvoj današnje Češke i Slovačke međusobno znatno razlikovao zbog njihove pripadnosti dvama različitim političkim entitetima: Češka (Češka/Bohemija i Moravska) je bila dijelom Svetog Rimskog Carstva, te kasnije Cislajtanijske, odnosno austrijskog dijela Austro-Ugarske Monarhije, dok su slovačke zemlje potpale pod Ugarsku. Ovakvo je stanje stvari ostalo gotovo nepromijenjeno do ujedinjenja Čehoslovačke 1918. godine, te je imalo ozbiljne posljedice po razvoj lokalne romske zajednice. Iako su Romi u ranom novom vijeku bili diskriminirani i u Češkoj i u Slovačkoj, njihov je položaj u češkim zemljama nesumnjivo bio mnogo gori, te su nomadski Romi ondje često bili protjerivani, pa čak i masovno ubijani. Ovo je stanje konstantnog straha rezultiralo masovnim migracijama u Slovačku, gdje su anti-romski zakoni ipak bili nešto blaži, čime se demografsko težište Roma u budućoj Čehoslovačkoj trajno premjestilo prema istoku (Guy, 1998).

Modernizirajući su režimi u čitavoj Europi gledali na tradicionalni nomadizam Roma kao na prepreku njihovoj asimilaciji u šire društvo, ali i kao na prijetnju društvenom poretku u cjelini. Stoga ne treba čuditi da su prvi pokušaji zaustavljanja romskog noma-

dizma u Češkoj i Slovačkoj stigli s prosvijećenim apsolutistima Marijom Terezijom i Josipom II. Ovo je dvoje vladara čvrsto odlučilo zabraniti nomadizam u Roma, te ih stalno nastaniti u selima diljem Habsburške Monarhije, pri čemu bi ih zakonski pretvorili u kmetove (Guy, 1998; Crowe, 2003). Iako je politika asimilacije s vremenom propala, većina je Roma ipak ostala živjeti u češkim i slovačkim selima – prema popisu stanovništva iz 1893. svega je 600 od ukupno 36.000 popisanih Roma u Slovačkoj zaista živjelo nomadskim načinom života (Guy, 1998). Romi su tako 1918. godine ušli u novostvorenu Čehoslovačku Republiku kao većinski sjedilačka i gotovo u potpunosti ruralna zajednica, čiji je prodor u sve brže industrijalizirajuće gradove tek počinjao. Naravno, glavni je motor ove ruralno-urbane migracije bila potraga za poslom, no i sve veća opasnost od nasilnih pogroma (posebice u ruralnoj Slovačkoj) je svakako igrala određenu ulogu (Guy, 1998).

Ovi su se procesi nastavili i nakon 1945. Drugi je svjetski rat rezultirao potpunim genocidom nad romskim stanovništvom Češke (pod direktnom njemačkom okupacijom), dok su Romi u marionetskoj Slovačkoj ipak najvećim dijelom uspjeli preživjeti. Tisuće su ruralnih slovačkih Roma po završetku rata migrirale u industrijske i rudarske gradove – posebice one u češkim Sudetima, čije je domicilno njemačko stanovništvo protjerano u drugoj polovini 1940-ih godina (Glassheim, 2007). Već su se ranih 1950-ih mogle razaznati prostorne koncentracije romskih imigranata u mnogim čehoslovačkim gradovima (Guy, 1998).

Nove su čehoslovačke komunističke vlasti igrale pomalo zbunjujuću ulogu u procesu segregacije Roma: premda se na državnoj razini u početku oduševljeno dočekivala

„proletarizacija“ Roma i podržavala asimilacija romskih migrantskih radnika putem njihovog raspršivanja unutar gradova, lokalne su komunističke vlasti često ignorirale takva uputstva i namjerno koncentrirale romske doseljenike u određene četvrti, dobrim dijelom pod pritiskom javnosti (Guy, 1998). Ova su se dva paralelna i međusobno suprotstavljena procesa nastavila odvijati kroz 1950-e i 60-e, pri čemu su središnje vlasti stalno donosile nove zakone o promoviranju asimilacije, a lokalne vlasti otkrivala sve kreativnije načine iskorištavanja rupa u tim istim zakonima kako bi izbjegle njihovu implementaciju. Do 1970-ih je već svima postalo jasno da je asimilacijska politika propala, pa su i središnje državne vlasti izgubile interes, čime su se otvorila vrata tehnokratskim rješenjima „ciganskog pitanja.“¹ Ova je evolucija državne i lokalne politike rezultirala stvaranjem novih geta u socijalističkoj Čehoslovačkoj, što je proces kojeg se najbolje može opisati na primjerima češkog grada Mosta, te Košica u istočnoj Slovačkoj.

Stvaranje geta: primjeri Mosta i Košica

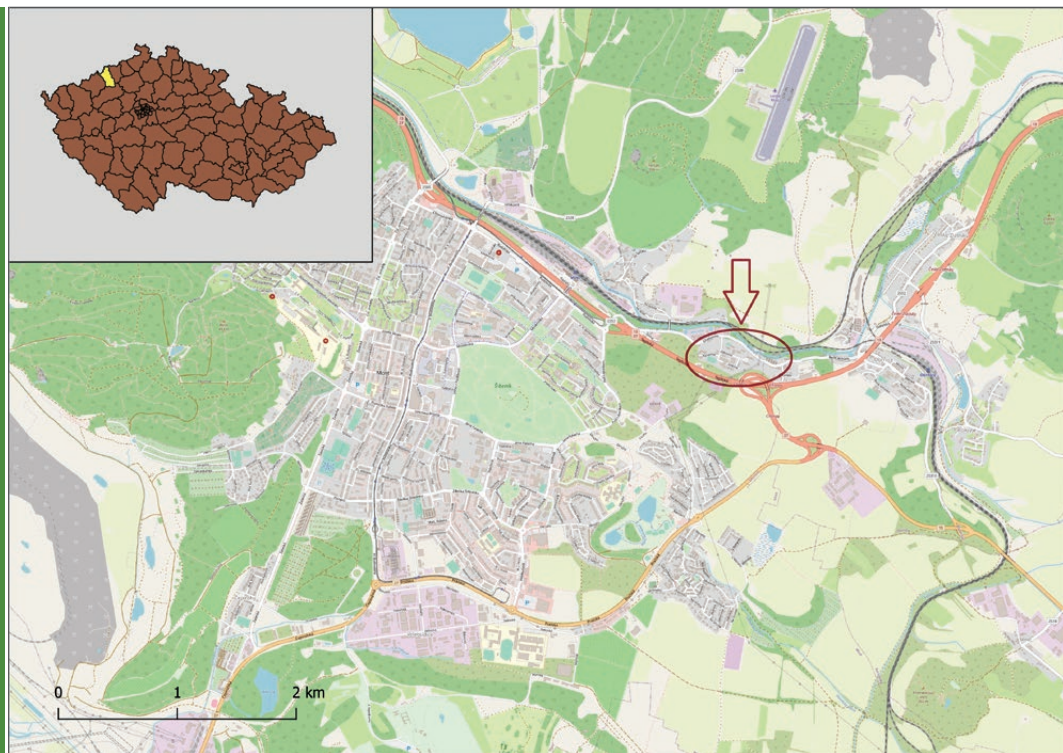
Most (njem.: *Brüx*) je rudarski grad u sjeverozapadnoj Češkoj, blizu granice s Njemačkom. Njegovo je većinsko njemačko stanovništvo protjerano 1946. godine, nakon čega postaje odredištem za češke, slovačke i romske imigrante u potrazi za poslom. Most je ubrzo počeo rasti – demografski i prostorno – uz izgradnju novih stambenih blokova podalje od stare gradske jezgre koja je bila prepuštena propadanju. Sudbina sta-

rog dijela Mosta bila je zapečaćena kada su 1961. ispod njega otkrivene velike rezerve ugljena: odlučeno je da se stari grad treba srušiti, a tamošnje stanovništvo preseliti u nove stambene četvrti (Glassheim, 2007). Romski imigranti su do tada već bili koncentrirani u starom Mostu (umjesto u skupoj novogradnji), ali stari je grad još uvijek bio previše multietničan da bi ga se moglo nazvati pravim getom. Ako išta, raseljavanje starog Mosta trebalo je dodatno prostorno raspršiti Rome, u skladu s prevladavajućom državnim politikom iz sredine 1960-ih (Glassheim, 2007). Međutim, politika „raspršenja i preseljenja“ nije polučila željene rezultate. Do 1971. je godine svega 12 romskih obitelji iz staroga grada Mosta bilo preseljeno u integrirane stambene objekte, pri čemu je najveći problem predstavljalo neprijateljsko raspoloženje lokalnog češkog stanovništva (Glassheim, 2007).

Gradske vlasti u Mostu bile su prisiljene promijeniti politiku. Rome se nastavilo koncentrirati u preostale objekte u starom Mostu, usprkos tome što je u tijeku bilo njegovo rušenje, dok se tamošnje Čehe preseljavalo u nove gradske četvrti. Rezultat ovih dvaju procesa bilo je stvaranje geta. No bilo je jasno da će se Rome iz starog Mosta kad-tad morati iseliti i lokalne su vlasti morale smisliti trajno rješenje ovoga problema. To je konačno učinjeno stvaranjem nove i očito prostorno segregirane stambene četvrti u predgrađu Chanov, koja je dovršena 1979., nakon čega je preostalih (otprilike) tisuću Roma iz starog Mosta preseljeno u novi, moderni geto, u kojemu njihove obitelji uglavnom žive i dan-danas (Glassheim, 2007).

Slična se priča odvila i u slovačkim Košicama. U Košicama je i prije Drugoga svjetskog rata obitavala velika romska zajednica, pre-

1 Rome se u čehoslovačkoj službenoj statistici i javnom diskursu kroz veći dio 20. stoljeća nazivalo „Ciganima“ (češki: *Cikáni*, slovački: *Cigáni*). Tek je krajem 1980-ih u širu upotrebu ušao endonim *Romi* (češki: *Romové*, slovački: *Rómovia*).

Sl. 1. Položaj naselja Chanova (zaokruženo) u odnosu na ostatak grada Mostá.

Izvor: Open Street Map, QGIS.

težno koncentrirana u (povijesno multietničkoj) četvrti Tábor (Jurová, 2015). Romska se imigracija u Košice pojačala nakon rata, te je u uvjetima nedostatka kvalitetnog stambenog fonda dovela do pretvaranja Táborá u urbani *slum*. Lokalne su vlasti odlučile u potpunosti ukloniti Táborá sredinom 1970-ih, slijedeći pritom odluku slovačkih republičkih vlasti o „postupnom uklanjanju *ciganskih* naselja” iz 1972., temeljenu na ranijim saveznim direktivama o raspršivanju i asimilaciji Roma (Jurová, 2015). Umjesto da organizira preseljenje táboarskih Roma u integrirane četvrti (što bi bilo u skladu s direktivama o

raspršivanju), gradske su ih vlasti u Košicama odlučile preseliti u novi (prostorno segregirani) mikrorajon na periferiji, izgrađen upravo u tu svrhu (Filčák i Ficeri, 2021). Nova se četvrt – nazvana Luník IX – počela graditi 1978. i dovršena je 1981. godine. Prostorna izolacija Luníka – odvojenoga od ostatka grada širokom avenijom – nije bila slučajna, kao ni činjenica da se nova četvrt nalazila u neposrednom susjedstvu aktivnog odlagališta otpada (Filčák i Ficeri, 2021). Radilo se o očitom pokušaju rasne segregacije romskog stanovništva.

Sl. 2. Luník IX (crveno) na rubu slovačkih Košica. Zapadno je vidljivo odlagalište otpada (plavo).
Izvor: Open Street Map, QGIS.

Sl. 3. Lijevo: Luník IX 2010-ih godina; desno: Luník IX nakon uređenja prilikom posjeta pape Franje, 2021.
Izvor: Košice dnes, <https://kosicednes.sk/fotogalerie/takto-vyzera-zmena-sidliska-lunik-ix-pred-navstevou-papeza/> (5. 6. 2023.)

Tranzicija i daljnja getoizacija

Očito je da se u socijalističkoj Čehoslovačkoj odvijao proces getoizacije, donekle sličan onome u tadašnjem SAD-u: pripadnici rasne/etničke manjine koji su u potrazi za poslom pohrlili u gradove našli su se u sukobu s lokalnim stanovništvom i političkim strukturama, što je rezultiralo prostornom segregacijom. Iako su središnje čehoslovačke vlasti barem do sredine 1970-ih pokušavale ublažiti situaciju asimilacijskom politikom (kao što su to činile i vlade na Zapadu), njihove su odluke često bile ignorirane ili namjerno opstruirane od strane lokalnih moćnika. Od

sredine 1970-ih politika asimilacije postajala je sve manje zanimljivom čak i centralnim državnim i partijskim organima, čime se još više olakšalo formiranje novih romskih geta.

Usprkos nadanjima, Baršunasta revolucija 1989. i ekonomska tranzicija 1990-ih nisu donijele pozitivne promjene po čehoslovačke Rome. Upravo suprotno, njihov se status dodatno pogoršao. Stara su geta (poput Chanova i Lunika) nastavila postojati, uz daljnje srozavanje životnog standarda njihovih stanovnika (Guy, 1998). U Chanovu tako od 1996. više nema tople vode, a stambene zgrade su prepuštene propadanju (Stejskalová, 2013). S vremenom su formirana i nova geta, često nastala istjerivanjem prezaduže-

Sl. 4. Položaj romskog naselja Poschla (zaokruženo, crveno) na rubu češkog gradića Vsetína.

Izvor: Open Street Map, QGIS.

nih romskih obitelji iz stanova u gradskom vlasništvu i njihovim preseljenjem na rubove naseljenih mjesta. Kao ogledni primjer ova- ga procesa možemo uzeti romsko naselje Poschla na periferiji gradića Vsetína u istoč- noj Češkoj, koje se počelo formirati sredinom 1990-ih uz prešutnu podršku lokalnih vlasti. Poschla je prostorno odvojena od ostatka grada avenijom, željezničkom prugom i šu- mom, te lokalno romsko stanovništvo uglav- nom nema nikakvog kontakta s većinski češ- kim stanovništvom ostatka Vsetína (Stejska- lová, 2013).

Broj „socijalno odvojenih lokaliteta“ (češ- ki: *sociálně vyloučené lokality*, SVL) u Češkoj

je u stalnom porastu od kraja 1980-ih, te ih je tako 2014. bilo zabilježeno čak 606 (po- rast od gotovo 100% u odnosu na 2006.), s ukupno 95-115 tisuća stanovnika. Većina je „socijalno odvojenih lokaliteta“ pretežno na- stanjena Romima (oko 75% ukupnog broja), a zanimljivo je napomenuti i da se čak 28% tih lokaliteta nalazi u sklopu naselja s manje od 2000 stanovnika (Čada, 2015). Za razli- ku od razdoblja državnog socijalizma, nova segregirana naselja uglavnom su „divlja“: nastala izgradnjom novih kuća (pretežno loše kvalitete) ili neplanskim naseljavanjem starih stambenih objekata, hostela, itd. (Stej- skalová, 2013).

Zaključak

Život u romskim naseljima u Češkoj i Slovačkoj danas karakterizira vrlo visoka stopa formalne nezaposlenosti (u pravilu viša od 50%), zaduženost velikog broja stanovnika i generalno niska stopa obrazovanosti (Čada, 2015). Situacija je u tom pogledu postala mnogo gora nakon 1989. Čehoslovački su Romi u socijalizmu uglavnom bili zaposleni kao nekvalificirani radnici, te su kao takvi među prvima izgubili radna mjesta u ekonomskoj tranziciji. Ovaj je proces ekonomske degradacije Roma bio munjevit: primjerice, u slovačkoj Rimavskoj Soboti Romi su već 1992. činili gotovo dvije trećine ukupnog broja nezaposlenih (Guy, 1998). Gubitak radnih mjesta značio je i drastično slabljenje društvene interakcije između romske manjine i češke ili slovačke većine, što je u kombinaciji s rastućim rasizmom u političkom *mainstreamu* (pa i sve češćim etnički mo- tiviranim napadima na Rome) dovelo do daljnje segregacije i getoizacije Roma u posljednjem desetljeću 20. stoljeća (Guy, 1998). Sličan se proces od kraja 1980-ih odvijao i u drugim zemljama nekadašnjeg „realnog socijalizma“, uključujući Sloveniju i Hrvatsku – i to posebice na prostoru Prekmurja i Međimurja (Škiljan, 2013). Što se ranijeg perioda segregacije tiče, paralele s Hrvat- skom (odnosno Jugoslavijom) definitivno postoje, ali još uvijek nisu detaljnije istražene.

Stanje romske manjine u Češkoj i Slovačkoj danas je i dalje vrlo loše, uz očiti manjak politič- ke volje za rješavanjem problema segregacije. Manjak državno-financirane stanogradnje na- kon 1989. čini stvaranje novih integriranih naselja gotovo nemogućim, ali i općenito otežava poboljšanje životnih uvjeta čeških i slovačkih Roma, odnosno njihovo preseljenje iz „divljih“ naselja u moderne stambene jedinice. U posljednjih 30 godina odrasla je čitava nova genera- cija Roma koja nikada nije imala prilike biti formalno zaposlena i koja je time praktički osuđena na rad „na crno“, što je potom utjecalo i na manjak interesa za formalno obrazovanje. Uspr- kos trudu nevladinih organizacija i određenih institucija Europske Unije, čini se da prostorna i društvena segregacija Roma u Češkoj i Slovačkoj u dogledno vrijeme neće nestati.

Literatura

Crowe, D. M., 2003: The International and Historical Dimensions of Romani Migration in Central and Eastern Europe, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 31 (1), 81-94, DOI: 10.1080/0090599032000058839.

Čada, K., 2015: *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Prag.

Filčák, R., Ficeri, O., 2021: Making the Ghetto at Luník IX in Slovakia: People, Landfill, and the Myth of the Urban Green Space, *Czech Sociological Review* 57 (1), 1-21, DOI: 10.13060/csr.2021.020.

Glassheim, E., 2007: Most, the Town that Moved: Coal, Communists, and the 'Gypsy Question' in Post-War Czechoslovakia, *Environment and History* 13 (4), 447-476, DOI: 10.3197/096734007X243168

Guy, W., 1998: Ways of Looking at Roma: The Case of Czechoslovakia, in: *Gypsies: An Interdisciplinary Reader* (ed. Tong, D.), Garland Publishing, New York/London, 13-68.

Jurová, A., 2015: Likvidácia Tábora a vznik sídliska Luník IX, *Mesto a dejiny* 4 (1), 30-49.

Stejskalová, M., 2013: Can We Speak of Ghettos in Czech Cities?, *Slovo* 25 (2), 3-17.

Škiljan, F., 2013: Položaj Roma u Međimurju i varaždinsko-koprivničkoj Podravini i usporedba s položajem Roma u slovenskom Prekmurju i Mađarskoj, u: *Културна прожимања: антрополошке перспективе* (ur. Radojičić, D.), Etnografski institut SANU, Beograd, 159-190.

PRIMLJENO: 7. 6. 2023.

PRIHVACENO: 23. 2. 2024.

MARKO FABER, mag. geogr.
e-mail: marko.faber97@gmail.com